

postea tamen quam ibi Paganorum quæstiones enodavit, si quid contra moveat, « vel epistolis, vel libris, » ad omnia responsurum se pollicetur (*Epist.* 137, n. 1, 20).

Hanc ad Marcellinum epistolam, in qua de edendis contra Paganos « vel epistolis, vel libris, » adhuc deliberandum relinquit, scripsit anno Christi 412. Quapropter discedere nos oportet a Baronii opinione, qui hos libros ideo ponit anno 411 inchoatos, quia Romanæ cladis, quæ anno 410 contigit, occasione prodierunt. Cæptos itaque non arbitramur nisi paulo ante Marcellini cædem, quam anni 413 mense septembri factam observamus in epistola ad Cæcilianum (*Epist.* 151, n. 6, nota ^a): nam et ab exordio secundi libri deinceps ad ipsum, cujus nomini omnes dedicati sunt, Marcellinum nunquam sermo dirigitur. Duos libros, quartum et quintum, in epistola ad Evodium sub anni 415 finem scripta, memorat sanctus Doctor se tribus aliis adjunxisse (*Epist.* 169, n. 1), hoc ipso anno 415 inchoatos et perfectos. Undecimum, editis jam ante aliis decem, scribebat circiter annum 416, teste Orosio in præfatione ad Historiarum opus eo fere anno inchoatum. Quarti decimi meminit ipse Augustinus in libro contra Adversarium Legis et Prophetarum primo, quem circa annum 420 edidit. Tandem immensum hoc opus, quo se per aliquot annos detentum dicit, non multo post anni 426 finem absolutum esse probant Retractationes: in quibus, anno certe 426 aut 427 perfectis, libro secundo, capite quadragesimo primo, citatur liber de Civitate Dei postremus. Nec referendum hic quod in eam rem ad caput octavum libri vigesimi secundi adnotamus, necnon in fine libri decimi octavi, ubi Baronii et Coquæi, qui libros de Civitate Dei posteriores non ante annum 429 scriptos putant, sententia discutitur.

De nostro jam labore nihil interest mentionem injicere. Certe quidem haud nos pœnitet tam multa exemplaria, quorum Syllabum infra habes, evolvisse ac perlegisse: quippe qui hos libros propter reconditiorem doctrinam, Græcasque ac Romanas antiquitates passim inspersas, collatione veterum codicum indigere præ cæteris, non solum eruditorum admonitione, sed etiam usu nostro ac experientia didicimus. Capitulum cum argumentis suis distinctionem, quam improbare voluit nonnemo, habent codices ante nongentos annos scripti, et digna est profecto quæ Augustini opera aut jussu adjecta credatur ad juvandos lectores, sed absoluto jam opere, quemadmodum in sacris Libris olim factum erat.

Postremo quod ad Commentarios hujus operis attinet, quos virorum prudentum et litteratorum consilio ac auctoritate adducti præterimus, eos perlustravimus diligenter, et excerptas ex iis in loca difficilia observationes illustriores huc transferendas curavimus.

SYLLABUS CODICUM

AD QUOS DE NOVO RECOGNITUM EST AUGUSTINI OPUS DE CIVITATE DEI.

CODICES MANUSCRIPTI

A TP. BENEDICTINIS ADEBITI.

Romani bibliothecæ vaticanæ codices quinque,
Parisienses bibliothecæ Regiæ duo,
Colbertinæ bibliothecæ tres,
Navarrici collegii unus,
Gervasianus collegii unus,
Ant. Faure doctoris th. Facultatis Parisiensis unus,
Germanensis abbatæ duo,
Remensis Ecclesiæ unus,
Bellocensis Ecclesiæ unus,
Silvanectensis Ecclesiæ unus,
Suessionensis abbatæ B. Mariæ unus,
Laudunensis abbatæ S. Vincentii unus,
Rotomagensis abbatæ S. Audoeni unus,
Emerici Bigot unus,
Gemmeticensis cœnobii unus,
Bœccensis cœnobii unus,
Lyrensis cœnobii unus,

S. Michaelis in Periculo maris unus,
Cisterciensis abbatæ duo,
Cygirannensis abbatæ unus,
Corbeiensis abbatæ duo,
Remigiensis apud Remos abbatæ unus,
Albinensis apud Andegavos abbatæ unus,
Vindocinensis abbatæ unus,
Belgici demum septem, sive lectiones variantes ex iis
Lovaniensium Theologorum opera collectæ.

CODICES EDITI.

Vind. id est codex Vindelini prelo editus Venetiis anno 1470.
Am. Liber Joannis Amerbachii opera excusus Basileæ anno 1490.
Er. Desiderio Erasmo procurante ex Frobeniana apud Basileam officina profectus anno 1529.
Lov. Volumen juxta Lovaniensium Theologorum recognitionem a Christophoro Plantino impressum Antwerpiz anno 1576.

Comparavimus præterea omnes eas editiones initio Retractationum et Confessionum, t. 1, memoratas, ac inæsuper complures manuscriptos codices, inter quos præcipue notandi sunt:

Corbeiensis, inter Germanenses codices 766 in Bibl. Regia Parisiensi numeratus, uncialibus scriptus litteris quæ magnæ vetustatis notam præ se ferunt, et septimo, ut videtur, tribuendus sæculo. Novem libros solum, sed librorum decem argumenta complectitur.

Codices membranacei 2050, 2051, 2052, numerati. Ad sæculum decimum referuntur et 22 libros comprehendunt. Omnium pessimus est n. 2050, optimusque n. 2051. Alius membranaceus ejusdem sæculi, n. 2053, bonæ quidem notæ, sed decem libros tantum continens.

Corbeiensis alter membranaceus, in Germanensi bibl. ubi servatur, n. 258 designatus. Decimi etiam est sæculi librosque 22 accuratissime descriptos complectitur. Inter probatissimos est numerandus.

Codex Corbeiensis olim, et nunc Germanensis, membranaceus, 253 numeratus, librosque duodecim ab undecimo usque ad vigesimum secundum continens. Undecimo sæculo tribuitur, nec est spernendus. M.

De Civitate Dei vide lib. 2, cap. 43, Retractationum, col. 647, a verbis, Interea Roma, usque ad col. 648, verbis, Gloriosissimam civitatem Dei. M.